

דה־הומניזציה של התעלמות

יגיל לוי

צבאות מערביים שפעלו בקרב אוכלוסייה אזרחית גיבשו תפיסה שלפיה "מאבק על ליבם ומוחם" של המקומיים הוא תנאי להישג צבאי. מכאן נגזר הצורך באיפוק צבאי גם במחיר הגברת הסיכון של החיילים. הצבא הישראלי, וגם האחראים הפוליטיים עליו, לא פיתחו גישה דומה. בניגוד לאמריקאים, שהוטרדו מהסדר הפוליטי שהם משאירים במדינות רחוקות, הישראלים לא גילו עניין רב בסדר המתפתח בחצר האחורית שלהם

נובמבר 2023

מחדל שהביא לטבח שמחת תורה ניתן לתמצות פשוט להחריד: מערכותיה המדיניות והצבאיות של ישראל התעלמו מהאפשרות שהאוכלוסייה העזתית הסובלת ממצוקה, המושפעת רבות מהמצור שהטילה עליה ישראל, תמצא דרך לפעול נגד הצרים עליה. אנו מוצאים את עצמנו דנים לעייפה במחדל המודיעיני (ההנחה שהחמאס מורתע) ובמחדל התפיסתי־מבצעי (הסתמכות על הגדר) ומאשימים את הממשלה בהתעצמות החמאס, וכבודן של טענות אלו במקומו מונח, אבל אני מבקש להציע שעלינו לראותן לא בהכרח כהסברים למה שהתרחש אלא כתופעות שטעוונות הסבר. אנסה להתוות כיוון מחשבה חלופי (ואין הוא בלעדי) על הכשלים שהביאו למחדל, ולשם כך אציע לבחון את מה שאפשר ללמוד מכנות "דה־הומניזציה של התעלמות" ביחסם של הישראלים כלפי העזתים.^[1]

דה־הומניזציה של האויב הפכה בעידן המודרני לחלק בלתי נפרד מהיכולת להצדיק שימוש בכוח נגדו. זהו מהלך שמציג את הקבוצה היריבה כלא־אנושית בשל תכונות הטבועות בה, ומאפשר למדינה לגייס את משאבי החברה למאבק צבאי חסר פשרות נגד היריב.^[2] דה־הומניזציה של האויב לא פסחה גם על ישראל, החל בכינויים של הערבים "נאצים" בידי בן־גוריון וכלה בכינויים "חיה דו־רגלית" בידי מנחם בגין. זו הייתה דה־הומניזציה של המנהיגות הערבית ושל הלוחמים הערבים. האינתיפאדה השנייה סימנה קו פרשת מים שלאחריו התפתח דגם נוסף: דה־הומניזציה של האוכלוסייה. אחד מביטוייה היה התחזקות השיח החרד"לי, המשווה את הפלסטינים לעמלק ולפלשתים ומחלחל גם לצבא. אבל המרכיב

החשוב לדיוננו הוא התפתחות של דפוס אחר של דה־הומניזציה: לצד זו ה"אקטיבית", השוללת במפורש את אנושיותה של אוכלוסיית האויב, התפתחה גם דה־הומניזציה "פסיבית" – דה־הומניזציה של התעלמות.

בשנים האחרונות חוקרים דוגמת הנרי גירו, אשיל מבמבה ואחרים דנים בסימונן של אוכלוסיות מוחלשות ככאלה שאי־אפשר להתייחס אליהן כאל בני אנוש חיים ממש. הפיתוח הרלוונטי ביותר לדיוננו הוא זה של הפילוסופית ג'ודית באטלר. בניתוחה את המלחמות החדשות (בראש ובראשונה מלחמתה של ארצות הברית נגד עיראק ואפגניסטן) קבעה באטלר שמתקיימת היררכיה של אבלות, שלפיה הקורבנות מקרב המותקפים במלחמות החדשות אינם ראויים לאבלות (ungrievable), בניגוד לבני האומה המערבית התוקפת אותם, שעל מותם ראוי להתאבל. חייהם של הקורבנות המקומיים, שגרים באזור אבוד והרוס ולכאורה מעולם לא חיו "באמת", הם חיים חסרי משמעות שאי־אפשר להתאבל עליהם. לשיטתה, הפלסטינים בעזה שייכים לקטגוריה זו.

חוסר האבלות בא לידי ביטוי בדרך שבה מתקבל מותם של האחרונים, כלומר ללא הספדים או צער. ההתייחסות למותם, אם היא בכלל קיימת, נעשית באמצעות מספרים בלבד, ללא שמות ופנים. חוסר האבלות מאפשר להמשיך ולהפעיל אלימות כלפיהם; לעומת זאת, החיים הראויים לאבלות אינם אלה שהסתיימו, אלא הם אלה שיישמרו, בשל ערכם.^[3] זוהי, לשיטתה של באטלר, דה־הומניזציה. כאן הנקודה המעניינת: דה־הומניזציה אינה פְּשיח שמסמן את האוכלוסייה ככזאת שראוי להפעיל נגדה אלימות. אין זו דה־הומניזציה מפורשת, אלא סירוב לקיים שיח כלשהו על האוכלוסייה, שבתורו יוצר דה־הומניזציה. זו מתבטאת בעצם המגבלה לקיים שיח על אוכלוסייה שחבריה נחשבים כמי שחיים במצב של השעיה, בין חיים למוות.^[4] במילים אחרות, יש כאן מה שאני מכנה דה־הומניזציה של התעלמות.

אני מבקש לבחון כיצד דה־הומניזציה של התעלמות באה לידי ביטוי ביחסם של הישראלים לעזה ולעזתים. מוקד המאמר אינו הבחינה המוסרית של יחס זה (שאליו כיוונה גם באטלר), אלא התפקיד שמילאה ההתעלמות הזאת ביצירת ההפתעה של שבעה באוקטובר, כשהקרונה מן הסתם גם על האופן שבו נתפס האויב בעיני הצבא.

ההתעלמות מעזה

באטלר מדברת על שיח ציבורי שמתעלם מאוכלוסייה המסומנת כאויב. בכל הנוגע לעזה, שיח זה בישראל משתקף בהתעלמות מאוכלוסייתה של הרצועה. המזרחנים יונתן מנדל ודויתן הלוי הזכירו את תקוותו הקמאית של ראש הממשלה יצחק רבין, שאמר על עזה בשנות התשעים "הלוואי שהייתה טובעת ביים", ובכך ביטא תקווה המשותפת לישראלים רבים.^[5] לטענתם, הישראלים אינם יודעים כמעט דבר על חבל ארץ זה, שבו חיים אנשים עם שאיפות לחיים נורמליים והתפתחו בה תרבות וחיי מסחר. לדבריהם, "הרצון להשתיק את עזה נובע מההכרה שהיא תמיד תהיה שם להזכיר איפה אנחנו נמצאים".

מנדל והלוי הם מיעוט בקרב המזרחנים בישראל. שיח המזרחנים, המתכתב עם הציבור ועם מקבלי ההחלטות, אינו חף מהנטייה להתעלם מאוכלוסיית עזה. די אם אציין שנדיר למצוא ניתוח חברתי-פוליטי של החברה העזתית העומד על מגמות המתפתחות בה. השיח מנתח את המשטר, אך לא את החברה המכוננת את המשטר. בשנת 2019 אמנם התפרסם מחקר המציג את עמדות הציבור בעזה,^[6] זהו בהחלט מהלך חשוב שאינו מתעלם מקיומם של אנשים מעבר לגבול, אך הוא אינו מהווה תחליף לניתוח מעמיק, רחב ומתמשך של החברה העזתית. בהקשר זה דווקא קיימת חשיבה אלטרנטיבית בישראל - "הפורום לחשיבה אזורית" מציע שיח ציבורי ביקורתי ובמסגרת זו הוא מנסה "להאניש" את עזה ולחרוג מהטון המקובל. אך כפי שמעידים גם פעיליו, אין הוא חלק מהזרם המרכזי של שיח המזרחנים בישראל.^[7] לכן למשל תיאור האופן שבו המלחמה מעצבת את עולמם של ילדי וילדות עזה, שכניה לעתיד של ישראל, עדיין נדיר בישראל.^[8]

דה־הומניזציה של התעלמות היא אפוא נקודת המוצא של השיח על עזה בישראל, אך נכון גם לשאול עד כמה מחזקים אותה מעשיה של המדינה. פרויקט בולט בהקשר זה הוא חסימת הגבולות בין ישראל לרצועת עזה. בשנת 2005 נסוגה ישראל מהרצועה ולמעשה "התנתקה" ממנה, לשיטתה. עקב סבבי האלימות שהתפתחו בין הצדדים חסמה ישראל את הגבול היבשתי באמצעות גדר הפרדה ובמכשול קרקעי שנועד לנטרל את מנהרות החמאס. גם מכשול ימי הוקם כדי למנוע חדירה מהים, והגבול האווירי נאטם בעזרת מערכת כיפת ברזל ובאמצעים אחרים. מאמצים דומים אך מוגבלים הרבה יותר נעשים גם בגדה המערבית, אולם בשל הגבולות המקוטעים מאוד בינה ובין ישראל קשה יותר להתעלם מאוכלוסייתה.

כדי להבין את משמעות ההתעלמות, נחשוב על שיח חלופי שדווקא התפתח בגבולות המיליטריזם הישראלי. ב־2002, שנתיים לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה, קבע הרמטכ"ל משה יעלון כי מטרת הלחימה בפלסטינים היא "צריבת התודעה" שלהם כדי להרתיע אותם משימוש בכוח בעתיד:

אני הגדרתי זאת כבר בתחילת העימות - הפנמה מאוד עמוקה בצד הפלשתיני שבטרור ובאלימות לא מנצחים אותנו, לא מקפלים אותנו. אם לא תהיה הפנמה עמוקה כזאת בסוף העימות תהיה לנו בעיה אסטרטגית עם איום קיומי על מדינת ישראל. אם הדבר הזה לא ייצרב בתודעה הפלשתינית והערבית לא יהיה סוף לתביעות מאיתנו.^[9]

השאיפה ל"צריבת תודעה" לא שיקפה גישה מתונה. נהפוך הוא: היא ביטאה לגיטימציה לפגוע צבאית בחברה הפלסטינית האזרחית ובתשתיותיה הכלכליות כדי להפעיל לחץ על ההנהגה. אך היא גילמה גם את ההכרה של ישראל בקיומה של האוכלוסייה הפלסטינית שלצידה עליה לחיות גם בעתיד, ובמסגרת הסדר מדיני. לכן יש "לעצב" את תודעת האוכלוסייה. לא בכדי אמר יעלון, שהתנגד לשיבה למתווה אוסלו, ש"לא יהיה סוף לתביעות מאיתנו". המהלך הזה מקנה משמעות פוליטית להפעלה של כוח צבאי שיש לו המשך מדיני, הגם שהוא מטשטש בין המדיני לצבאי.

בניגוד לרטוריקה של יעלון, המאמץ שהושקע בהיפרדות מהפלסטינים - במקרה זה, העזתים - ביטא ויתור על מאמץ צבאי לצרוב את התודעה, ותפיסה שמוותרת למעשה על כל דיאלוג עם הפלסטינים לטובת פעולה טכנולוגית המשתקת את יכולותיו ולכן גם את תודעתו של היריב. מגישת "צריבת התודעה" השתמעה ההכרה באפשרות לדיאלוג עם הפלסטינים לאחר שתודעתם תיצרב כראוי. אך בנייתן של חומות ההגנה מול עזה ויתרה על הדיאלוג. ישראל, לשיטתה, יכולה להתנהל במנותק מהשלכות התנהלותה על הצד העזתי, שכן גם אם יוסיף זה להתנגד לישראל, פעולותיו ייחסמו באמצעות המחסום הרב-ממדי. התפיסה הצבאית הניחה שגם אם יפתחו העזתים אמצעי לחימה חדש או תורת לחימה משופרת, ישראל תמצא את הדרך לנטרל זאת.

הוויתור על "צריבת התודעה" הלך והתמסד. בשנת 2015 פרסם הרמטכ"ל גדי איזנקוט את "אסטרטגיית צה"ל", ובה התווה את היערכות הצבא לאיומים עתידיים; בשנת 2018 הוא פרסם גרסה מעודכנת של המסמך, שנועדה לשלב את "מאמץ התודעה"^[10]. מגרסה זו עולה כי הצבא הפנים שמאז ראשית שנות האלפיים נדרשת הלחימה גם לעצב את התודעה באמצעים תקשורתיים, בפרט כאשר העימות הוא נגד יריב חלש יותר ורמת הסיקור של הסכסוך גבוהה.^[11] במסמך איזנקוט, קהל היעד לעיצוב התודעה אינו רק הקהל הבינלאומי אלא גם חברות ערביות, אבל האוכלוסייה עצמה - בעיקר זו שתחת שליטת ישראל - אינה נמנית בו כגורם שיש לטפל בו בשגרה או בעת לחימה, וגם לא כקהל יעד לתעמולה. כך לא נעשה כל מאמץ לעצב את דעת הקהל של החברה הפלסטינית בעזה (וגם לא בגדה), בניגוד ברור לתפיסת "צריבת התודעה" של יעלון. התוצאה, במילותיו של האלוף במילואים ניצן אלון, היא ש"אנחנו עדיין מאוד חלשים ביכולת להשפיע על דעת קהל רחבה בעזה בזמן לחימה ולגרום ללחץ הזה לעבור אל מקבלי ההחלטות בחמאס" - כך סיכם אלון את לקחי הקרב על התודעה במבצע שומר החומות נגד עזה (מאי 2021), שאותו תחקר עבור הצבא.^[12]

אלון ביקר, בין היתר, את ההחלטה לתקוף אז את בניין התקשורת שבו שכנו משרדים של גופי תקשורת בינלאומיים, אבל באותה עת התרחש אירוע שמשמעותו עמוקה יותר: תקיפתם של מגדלי מגורים מהאוויר יוחצנה היטב ותוארה לא רק כביטוי לתעוזה של הצבא, אלא גם כביטוי ליכולת הדיוק שלו. דעת הקהל לא ביקרה את התקיפות האלה אלא כאשר אירעה התקלה בתקיפתו של מגדל מסוים. ההתעלמות מהאוכלוסייה העזתית פירושה התעלמות מתרומתו של הרס מגדל מגורים למיטוט המעמד הבינוני העזתי, שחבריו או עסקיו שכנו בו. זה המעמד שבכוחו למתן את החמאס; הוא זה שמשלם לישות העזתית את מיסיה, הוא המהווה את חוט השדרה של כל ממשל יציב, והוא זה שגם יכול להוות גשר להבנות עם ישראל. השאלה כאן אינה רק אם מוסרי או חוקי לפגוע במגדל מגורים ומשרדים, אלא גם אם זהו דבר נכון לעשותו - אפילו מבחינה פרגמטית - ומה השלכותיו של מעשה זה על הדיאלוג עם חברה שלנצח תשכון בגבול ישראל.

התעלמות זו נשענה כאמור על תפיסה שהשתרשה לפחות מאז ההתנתקות, אך היא התעצמה בזכות מערכת המושגים שפיתח הרמטכ"ל אביב כוכבי, שפיקד על שומר החומות. בהקדמתו לגיליון כתב העת הצבאי **בין הקטבים** שעסק בתוכנית הרב-שנתית "תנופה", שהמטכ"ל שלו התווה והשיק ב־2020, הגדיר כוכבי את צבא החמאס כ"צבא הטרור". לא רק שהמשגה זו אינה מוכרת, היא גם מתעלמת מכך שמדובר בצבא שמייצג ישות פוליטית מעין-מדינתית, שבינה ובין ישראל יש סכסוך ועל ישראל להסדיר איתה

יחסים. המונח "צבא טרור" כמו מנתק את הצבא מהאוכלוסייה ומהסדר הפוליטי שהיא מכוננת. טרוריסטים מקבלים מקלט בקרב האוכלוסייה שמתוכה הם פועלים, ולעיתים הם אף זוכים לתמיכה, אבל הם לא בהכרח מופרים כמי שפועלים בשם האוכלוסייה ומגינים עליה. ההמשגה "צבא הטרור" מוחקת את האוכלוסייה העזתית כישות שיש להביאה בחשבון. אין בדברים אלו כדי להתעלם מכך שהחמאס מפעיל אמצעי טרור (כפי שעושים גם צבאות סדירים לא אחת), אבל הצרת הגדרתו להפעלת טרור מחמיצה היבטים רחבים ועקרוניים של מהותו הפוליטית ושל שליטתו במעין-מדינה העזתית.

לא בכדי, התעצמות החמאס באמצעי ירי תלול מסלול הובילה את מעצביה של תוכנית תנופה למסקנה שיש לשנות את שיטת ההגנה: לא עוד יירוט הרקטות מעל שטח ישראל, אלא פריסת "שמיכות דיכוי תמ"ס ונ"ט" שיירטו את הרקטות בעודן מטפסות ויתקפו את המשגרים בעודם יורים. כך יופחת שיבוש החיים של האוכלוסייה הישראלית ויצומצמו במידה ניכרת האזעקות.^[13] במילים אחרות, ישראל ביקשה להעמיק את התעלמותה מהאוכלוסייה העזתית ומהאופן שבו מצוקתה או רצונותיה משתקפים בפעולות הארגון הצבאי הפועל בשמה, בזמן שהיא מגבירה את חופש הפעולה הצבאי שלה בעזה. גם אם הנחות אלו קרסו בבוקר שבעה באוקטובר 2023, הן שהנחו את דרכה המדינית והצבאית של ישראל עד לאותה נקודת זמן.

לכאורה, תפקיד הצבא הוא להילחם ולא לטפל באוכלוסייה. אבל את הגישה מוכוונת האוכלוסייה - זו החותרת להפרדת האוכלוסייה האזרחית מהלוחמים, בדרך כלל לוחמי גרילה או טרור - פיתחו צבאות, ולא דווקא הפוליטיקאים המנחים את הצבא. גישה זו אפיינה את הצבא הבריטי במשימותיו הקולוניאליות, אך חשוב יותר לענייננו הוא אימוצה במלחמות עיראק ואפגניסטן. המפקדים האמריקאים הגיעו למסקנה שמדיניות אש אגרסיבית, שהגנה על הכוחות אבל פגעה באוכלוסייה האזרחית, טיפחה שנאה בקרב המקומיים כלפי צבאות ארצות הברית ובריטניה בעיראק, וכלפי כוחות נאט"ו באפגניסטן. מדיניות אש כזאת אפשרה למיליציות המתנגדות לנוכחות הזרה לגייס את תמיכתה של האוכלוסייה, ובסופו של דבר היא העצימה את סיכון הכוחות ובעיקר הקשתה על בנייתו של סדר פוליטי יציב, שיאפשר לכוחות לסגת לאחר שהשיגו את מטרתם. לכן גיבשו המפקדים תפיסה שראתה במאבק על "ליבם ומוחם" של המקומיים תנאי להישג צבאי. הצלחה בקרב נמדדה פעמים רבות בצמצום מספר האזרחים ההרוגים.^[14] מכאן נגזר הצורך באיפוק צבאי גם במחיר הגברת הסיכון לחיילים. הצבא הישראלי (וגם ממוניו הפוליטיים) לא פיתחו גישה דומה. בניגוד לאמריקאים, שהוטרדו מהסדר הפוליטי שהם משאירים במדינות רחוקות, את הישראלים לא הדאיג הסדר המתפתח בחצר האחורית שלהם.

"נזק אגבי"

בעיני רבים, הנטייה התקשורתית לסקר בהרחבה ובאמפתיה את סיפור חייהם של קורבנות מצידה האחד של המלחמה היא טבעית ומובנת מאליה. ואולם לפי התפיסה הביקורתית שהוצגה לעיל, דה־הומניזציה של התעלמות חלה גם על ההבחנה בין סיקור תקשורת של חללי החברה המערבית ובין סיקור מותם של אזרחי האויב. אותה נטייה להתעלמות קיימת גם בישראל. על רקע זה הופיעו במהלך

מבצע צוק איתן (2014) יוזמות של פלסטינים לפרסם את שמות ההרוגים. זה היה אקט של התנגדות למה שנתפס כהדרת הפלסטינים מקטגוריה אנושית, למיקומם בקטגוריה של מי שאינם ראויים לאבלות - נתון מספרי ללא שמות ופנים.^[15]

בישראל התפתח רעיון זה ליוזמה של ארגון בצלם, שביקש לצאת בקמפיין שכותרתו "לילדים בעזה יש שמות". רשות השידור סירבה לאשר תשדיר בתשלום שבו ייקראו השמות האלה, ולכן הסתפק הארגון בהעלאת קמפיין לפייסבוק. הוא עתר לבג"ץ נגד רשות השידור, אך העתירה נדחתה. בג"ץ ראה בתשדיר של בצלם תעמולה פוליטית, וטען שרשות השידור אינה צריכה לפרסמו כתשדיר שירות שמטרתו מסחרית. השופט אליקים רובינשטיין כתב מפורשות:

[...] קריאתה של רשימת הילדים ההרוגים, עם שנכמר עליהם הלב מאוד, היא למטרה פוליטית ולא למידע גרידא. מטרתה [...] היא להביא את הציבור לגרום לממשלה להפסיק את לחימת צה"ל בעזה, בשל האבידות לאוכלוסייה האזרחית שם ובמיוחד ילדים. הניתן לומר כי דבר זה - קרי, המשך הלחימה - אינו שנוי במחלוקת פוליטית?^[16]

גם אם אפשר להסיק מדבריו של רובינשטיין שבג"ץ לא היה מאפשר תשדירים הקוראים להמשך הלחימה, בפועל הוא חיזק את הלגיטימיות של הלחימה כשמנע את חשיפתם של האזרחים למחיריה האנושיים. בקשירתו בין חשיפת המחיר האנושי של המלחמה בעזה ובין מידת התמיכה הציבורית במלחמה הוא כמו אישש את הטיעון של באטלר, המזהה בין הסירוב לדון בחייהם של אלה שאינם נחשבים ובין הלגיטימציה לפגיעה בהם. בג"ץ הותיר את ילדי עזה מחוץ לתפיסה כי הם בני אדם.

ואכן, דה־הומניזציה של התעלמות באה לידי ביטוי גם כאשר הלחימה מביאה למותם של אזרחים. או אז מופיע המושג "נזק אגבי" (collateral damage), שבשיח הלגיטימציה לאלימות הוא מסביר פגיעה לא מכוונת ולא צפויה באזרחי אויב בעת תקיפה צבאית. שיח זה יוצר היררכיה אנושית. כפי שטען הסוציולוג זיגמונד באומן, חשיבה במושגי נזק אגבי מניחה במשתמע אי־שוויון של זכויות ושל סיכויים, ומקבלת מראש את החלוקה הלא שוויונית של הסיכונים הכרוכים בפעולה או בהימנעות ממנה. למראית עין, הסיכונים אינם ממוקדים אלא ניטרליים והשפעותיהם אקראיות. אולם למעשה, תוצאותיו של משחק הסיכונים נקבעות מראש.^[17] כאשר מופצץ מהאוויר יעד צבאי בידיעה שעשויים להימצא בו אזרחים, סיכון האזרחים מחושב מראש ונלווית לו הוזלת חייהם. לדוגמה, במבצע מגן וחץ נגד הגיהאד האיסלמי בעזה (מאי 2023) חיסלה ישראל מהאוויר שלושה ממנהיגי הארגון. בהתקפות האלה נהרגו גם עשרה אזרחים, ובהם שלושה ילדים. בתגובתו אמר הצבא כי ידע על נוכחותם של אזרחים בסביבתם של יעדי הסיכול והייתה הסתברות שייפגעו, אך תוצאת התקיפה הייתה פחות או יותר בהתאם לתכנון.^[18]

אדגיש את ההבחנה שהצעתי בפתח המאמר. מדובר כאן בדה־הומניזציה פסיבית, הנבדלת מזו האקטיבית ומתנהלת במקביל אליה. שיח ההתעלמות אינו ממקם במפורש את אוכלוסיית האויב בהיררכיה אנושית נמוכה. אין הוא מייחס תכונות שליליות לאוכלוסייה העזתית. הוא גם לא גורס כי מוצדק ואולי גם ראוי לפגוע בה. השיח פשוט מתעלם ממנה. הבחנה זו מומחשת היטב במלחמת חרבות ברזל. נכון למועד הכתיבה של מאמר זה, יותר מעשרת אלפים עזתים נהרגו ברצועה, מתוכם שיעור גבוה

של נשים וילדים (לפי דיווחי משרד הבריאות העזתי). הדבר לא עורר שיח בציבור היהודי בישראל. כהפוך הוא, בקרב רבים - בעיקר בימין, אך לא רק שם - טופח שיח של דה־הומניזציה אקטיבית המצדיק את הפגיעה באוכלוסייה, ואילו בשורות המרכז־שמאל התקבלו נתוני ההרג אצל רבים במידה משתנה של שוויון נפש. בכך, כאמור, באה לידי ביטוי דה־הומניזציה של ההתעלמות.

אך יש גם מקרים שבהם התקשורת חורגת מהדה־הומניזציה של ההתעלמות. דוגמה לכך היא יוזמתו של עיתון **הארץ** לעקוב אחר כמות שעות החשמל המסופקות לעזה מדי יום. המעקב, שנערך בין יולי לנובמבר 2017, בעצם התריס נגד הדיווחים העיתונאיים המקובלים, שתפסו את משבר החשמל בעזה כתוצאה של היעדר תשתית ודנו בשאלה אם על ישראל מוטלת החובה לספק לרצועה חשמל. **הארץ** ביקש להבהיר לציבור הקוראים והקוראות מהי המשמעות של היעדר אספקת חשמל באמצעות המחשה גרפית ומספרית של השעות הספורות שבהן זוכים התושבים לחשמל באזוריה השונים של הרצועה.^[19] בכך הוא חתר תחת דה־הומניזציה של ההתעלמות. זה היה מהלך חריג בשיח הישראלי.

השלכות דה־הומניזציה של ההתעלמות

התוצאה המובנת מאליה של דה־הומניזציה של ההתעלמות היא שפגיעה באוכלוסייה אינה מעוררת דילמות מוסריות. אך מאמר זה אינו מתמקד בהיבט המוסרי, אלא מנסה לתרום לפיצוח המחלוקת הרב־ממדי שהביא להתקפה של שבעה באוקטובר.

הזיקה בין קונספציה מודיעינית לדה־הומניזציה של ההתעלמות אינה מובנת מאליה, אבל חשיבתם של אנשי מודיעין אינה מנותקת מהתבניות התרבותיות המפותחות בחברה שהם פועלים בה. ארגוני מודיעין במדינות שונות בעולם שונים זה מזה, למשל בתרבות הארגונית. לכן הם שונים זה מזה גם בדפוסי קבלת החלטות (לדוגמה, בדפוסים אינדיווידואליסטיים לעומת דפוסים קבוצתיים של הערכה ופרשנות), בדרכי ההתמודדות עם אי־ודאות, במידת עצמאותם מול הדרג הפוליטי, ואפילו בתפיסה באשר לסוג המידע שיש לחפש.^[20] קשה להניח שתבנית תרבותית המתעלמת מקיומה של אוכלוסייה, והמתבטאת במדיניות שהצבא נוקט או מיישם, לא תתבטא גם באופן שבו המודיעין מבין את האיומים הניצבים בפני המדינה.

הסוציולוג לב גרינברג מנסח היבט חשוב של התעלמות זו במה שהוא מכנה "אשליית כלא עזה" - האשליה שאפשר להחזיק שני מיליון תושבים כלואים תחת ההגבלות שהטילה ישראל על עזה בלי שהתושבים יתקוממו.^[21] גרינברג למעשה מבטא כישלון בהבנת הדיאלקטיקה של הפעלת הכוח: יש להבין לא רק את מגבלות ההפעלה של הכוח הצבאי, אלא גם את יכולתם של מושאי הכוח למצוא דרכים להתקומם נגד מפעיליו. הרי החמאס אמר במפורש שהוא ניצל הזדמנות להנחיל תבוסה לישראל כחלק מהמאבק המתמשך שלו נגדה, ולצורך כך, אנו מתרשמים, למד את חולשות מערכת ההגנה שלה. הסוציולוג אנתוני גידנס אמר כי "להיות סוכן אנושי פירושו להיות בעל כוח, להיות מסוגל לעשות שינוי בעולם",^[22] במובן זה שגם מי שנראה כי הם משוללי כוח יכולים לאתגר את פעילותם של בעלי העוצמה.

דההומניזציה שמסרבת להכיר בקיומה של אוכלוסייה תתכחש, באופן כמעט בלתי נמנע, ליכולתם של יחידה "לעשות שינוי", שבמקרה זה אתגר את השליטה הישראלית העקיפה על עזה. ישראל חדלה להתייחס אל תושבי עזה כאל סוכנים אנושיים, ואז הופתעה מהופעתם כסוכנים פעילים.

עצם התפיסה שהחמאס מורתע, התפיסה שסללה את הדרך לטבח שמחת תורה, נשענה על התעלמות מהאוכלוסייה. היא הניחה שבאמצעות שימוש בכוח, או איום בשימוש בכוח, אפשר להנדס את רצונה של ההנהגה העזתית בכיוון הרצוי לישראל. היא הניחה משוואה שבה הנהגת החמאס ניצבת מול ישראל ומבינה היטב את משמעויות השימוש בכוח. התפיסה הזאת אינה נדרשת לניתוח עמוק של יחסי ההנהגה הפלסטינית עם מונהגיה, עם האוכלוסייה השקופה. לכן היא לא תניח שהפעלה מסיבית של כוח יכולה דווקא לחזק את מעמד החמאס בעזה, כפי שחזה בשעתו המזרחן שאול משעל. משעל טען כי ישראל תופסת את היריב (העזתי, במקרה זה) כאובייקט ולא כישות דינמית שהיא מנהלת עימה אינטראקציה, אובייקט שמעשיה כלפיו כרוכים בהיזון חוזר מצידו ובשינוי דינמי של התנהגותו.^[23] בעיני ישראל, הפעלת כוח מסיבית אמורה להרתיע את האויב; אך מבחינתו עצם העמידה מול ישראל והפגנתה מול האוכלוסייה המקומית יוגדרו כניצחון, ומכותיה של ישראל יאפשרו לו לפתח סולידריות קהילתית. מכאן שהתפיסה שהחמאס מורתע היא תפיסה המותנית בהתעלמות מאוכלוסיית עזה ומהאינטראקציה שלה עם הנהגתה. לדידה של ישראל, האתגר בעזה הוא צבא טרור שיש להרתיעו מעת לעת ואולי גם למצוא הזדמנות להכריעו; אין זה אתגר של התמודדות עם אוכלוסייה. אילו תפסו מקבלי ההחלטות את החמאס כארגון פוליטי שהלגיטימציה שלו נשענת על יכולתו לספק את צורכי האוכלוסייה העזתית, הם היו יכולים להניח שיחפש דרכים להתגבר על משטר ההגבלות הישראלי גם במחיר פגיעה באוכלוסייה, אך כביטוי למאווייה.

אם כך, אמונת היתר בטכנולוגיה, שרבות דובר בה כאחד הגורמים לכישלון הצבאי, לא רק התעלמה מהאפשרות שהטכנולוגיה תקרוס ועימה גם מערכות ההגנה של ישראל, כפי שאירע בשבעה באוקטובר. היא התעלמה גם מהאפשרות שהטכנולוגיה יכולה להפיק תוצאות בלתי מכוונות ובלתי רצויות דווקא כשהיא מופעלת ביעילות; שהיא עשויה לעודד התעלמות מאוכלוסיית האויב ומהדיאלקטיקה של הפעלת הכוח נגדו.

ולכן לא יהיה מופרך למתוח את הטיעון עוד יותר ולומר שכאשר החמאס נתפס כצבא טרור ולא כצבא שיש מאחוריו אוכלוסייה, כאובייקט שישראל יכולה להנדס את רצונו, אזי גם היחידים בצבא זה מאבדים משמעות. לכן בל נתפלא שיחידה 8200 חדלה להאזין לרשתות מכשירי הקשר של לוחמי החמאס כי ראתה בכך מאמץ מיותר.^[24] מהלך זה עלה בקנה אחד עם ההתעלמות ממידע על פעילותן של יחידות החמאס, שזרם ממקורות אחרים.^[25] המודיעין התמקד בנעשה במפקדת "צבא הטרור", שנתפס כאובייקט שיש להרתיעו, אבל לא ביחידותיו.

לסיכום, מאמר זה הציע כיוון למחשבה על אחד ממקורות המחדל של שבעה באוקטובר. זהו כיוון ולא הסבר מלא, אך חשוב לשאול אם הפקת הלקחים מִשְׁלֵי שבעה באוקטובר אכן מבטיחה שכשל כזה לא יחזור על עצמו. אפשר להטיל ספק בכך. כאמור, הסבל של האוכלוסייה הפלסטינית בחרבות ברזל אינו

נשקל כלל בשיח הציבורי על המלחמה, וכך גם אתגר שיקומה והרלוונטיות שלו לעתידה של ישראל. הציבור יכול להאמין שהאוכלוסייה בעזה ראויה לסבלה, אך אין זה הגיוני לגלות עיוורון ביחס לעתיד היחסים איתה. אוכלוסיית עזה היא עדיין בגדר ישות שמתעלמים ממנה, אולי בדרך לאסון הבא.

הערות שוליים

[1] † חלק מהטקסט מבוסס על ספרי יורים ולא בוכים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים, שראה אור בהוצאת למדא בשנת 2023.

[2] † Neta Oren and Daniel Bar-Tal, "The Detrimental Dynamics of Delegitimization in Intractable Conflicts: The Israeli-Palestinian Case," *International Journal of Intercultural Relations* 31(1), 2007, pp. 111-126

[3] † Judith Butler, *Frames of War: When is Life Grievable?* London: Verso, 2016; Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London: Verso, 2004

[4] † באטלר, *Precarious Life* (לעיל הערה 3), עמ' 36.

[5] † יונתן מנדל ודויתן הלוי, "להם יהיה קשה לספר על 'נזק אגבי'", *הארץ*, 22.5.2021.

[6] † אודי דקל ונועה שוסטרמן, *מדיניות ישראל כלפי רצועת עזה: חלופות אסטרטגיות*, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2019, עמ' 32-33.

[7] † אסף דוד ואייל קליין, "על הביקורת והמודעות העצמית של המזרחנות הישראלית", *קריאות ישראליות* 3.

[8] † ראו למשל ג'נאת יוסף, "החיים בעזה בצל המלחמות: מוות מעוכב", *הפורום לחשיבה אזונית*, 15.5.2023.

[9] † ארי שביט, "באים אנשים מהצד שלך וממש חופרים תחתיך. לפעמים זה מטריף אותי", *הארץ* 28.8.2002.

[10] † לשכת הרמטכ"ל, *אסטרטגיית צה"ל*, אפריל 2018.

[11] † יורם פרי, *מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל*, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017.

[12] † דוד סימן טוב, "מי מנצח? מלחמות ההשפעה של ישראל", פאנל בכנס "ביטחון לאומי, אמת, ואמון: הקרב על התודעה בעידן הדיגיטלי - הכנס השנתי של תוכנית ליפקין-שחק", תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 24.10.2021.

- [13] † אהרון חליוה, "לשלול את הרקטות: מחשבה ראשונית בעקבות מבצע 'שומר החומות'", **בין הקטבים** 34, 2021, עמ' 1-5.
- [14] † Yagil Levy, *Whose Life is Worth More? Hierarchies of Risk and Death in Contemporary Wars*, Stanford: Stanford University Press, 2019, pp. 190-192, 197-198, 205-207
- [15] † Moya Lloyd, "Naming the Dead and the Politics of the 'Human'," *Review of International Studies* 43(2), 2017, pp. 260-279
- [16] † בג"ץ 5228/14 בצלם - מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים נ' רשות השידור, עמ' 11.
- [17] † Zygmunt Bauman, *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*, Cambridge: Polity Press, 2011, p. 5
- [18] † עידית שפרן גיטלמן וענת שפירא, "על המידתיות", **מערכות** 498, 2023, עמ' 30.
- [19] † תודה לעיתונאית **הארץ** עמירה הס על הסיוע בנתונים.
- [20] † Philip H. J. Davies, "Intelligence Culture and Intelligence Failure in Britain and the United States," *Cambridge Review of International Affairs* 17(3), 2004, pp. 495-520
- [21] † לב גרינברג, "חולשתה של ישראל היא לא צבאית, אלא היעדר דמוקרטיה", **שיחה מקומית**, 25.10.2023.
- [22] † Anthony Giddens, "Power, The Dialectic of Control and Class Structuration," in *Profiles and Critiques in Social Theory*, London: Palgrave MacMillan, 1982, p. 197
- [23] † שאול משעל, "עקרונות הלחימה במרחבים צפופים של ארגונים לא-מדינתיים ערביים", **צבא ואסטרטגיה** 4(1), 2012, עמ' 23-29.
- [24] † Ronen Bergman, Mark Mazzetti and Maria Abi-Habib, "How Years of Israeli Failures on Hamas Led to a Devastating Attack," *New York Times*, October 29, 2023
- [25] † אבנר הופשטיין, "ראיתי את יום כיפור שוב מגיע - ובצבא לא הקשיבו", **זמן ישראל**, 17.10.2023.